

Dağlık Karabağ Probleminin Tarihi ve Siyasi Nedenleri

Osman Özkul*
Hüseyin Vermez**

Giriş

İnsanlık tarihi farklı nedenlere dayanan ve değişik tarihlerde ortaya çıkan savaş ve çatışmalarla doludur. Gerekçe ve nedenleri farklı biçimde nitelendirilmekle birlikte, insanların üzerinde görüş birliğine vardıkları nokta savaş ve çatışmaların çok riskli ve maliyetli olduklarıdır. Fakat milletler ve devletler savaşların olumsuzluklarını bildikleri halde amaçlarına ulaşmak için çoğu zaman bu yöneme başvurmaktan da kaçınmamaktadırlar. Savaş ve çatışmalara yol açan gelişmelerin nedenleri değişik olmakla birlikte en önemli nedenlerden biri de, çok uluslu ve çok kültürlü devletler içinde yıllarca barış için birlikte yaşamış olan insanların etnik ve dini kimliklerini ön plana çıkaran taleplerle ortaya çıkmalarıdır. Bu tür gelişmeler, birçok devletin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılarını değiştirebilecek potansiyel bir etkiye sahiptir. Bu gelişmeler değişik biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, dağılan Sovyetler Birliğinde, Azerbaycan'da ve Yugoslavya'da

ulusçuluk, Hindistan'da Hindu fundamentalizmi, Irak'ta mezhep çatışmaları ve etnik ayrılıklar biçiminde kendini göstermektedir.

Bunlardan biri olan Dağlık Karabağ sorunu, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İngiliz ve özellikle Rusların yürüttükleri politikaların sonucu olarak ortaya çıkmış Türk-Ermeni çatışmasının bir devresidir. Bu sorun Sovyetler Birliğinin çöküş sürecine girmesiyle kendisinden söz ettirmeye başladı ve 1990-1993 yıllarında doruk noktaya ulaştı. Sorun bölgeye Rusya tarafından daha sonra yerleştirilmiş Ermenilerin sözde tarihi esaslara isnat ederek Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin Dağlık Karabağ kısmında bağımsız devlet kurulmasını ve daha sonra Ermenistan'a birleştirilmesini öngören iddialarından oluşmaktadır.

Sovyetler Birliğine dâhil cumhuriyetlerde bağımsızlık hareketlerinin genişlemesiyle birlikte, ülkenin birçok bölgesinde iç çatışmalar ve karmaşalar ortaya çıkmaya başladı. Gürcülerle-Abaza ve Osetler, Özbeklerle-Ahıska Türkleri, Azeriler ile Ermeniler kendilerini bir anda etnik çatışmalar içerisinde buldular (Yerasimos, 1995:427).

Gorbaçov ile başlayan bu yeni dönemde, şüphesiz ki, Azerbaycan ile Ermenistan arasında meydana gelen bu olaylar problemlerin en önemlisini oluşturmuştur. Gorbaçov'un gerçekleştirmek istediği politikalar sonucu ve milliyetler konusunda ki tavrı Dağlık Karabağ'daki Ermeni nüfusu, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi konusunda cesaretlendirmiş ve bu yönde harekete geçmiştir.

Sovyetler Birliği çökmeden önce Dağlık Karabağ sorununun çözümü için bazı girişimler yapılmışsa da sorunun niteliğinin doğru algılanmadığı ve uygun yöntemler kullanılmadığı için sonuç elde edilememiştir. 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını

(*) Doç. Dr. Osman Özkul, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

(**)

kazanmasıyla uluslararası nitelik kazanan sorunun çözümü için Azerbaycan bazı dış politika araçlarını uygulamaya çalıştıysa da, sorun çözülmemekle beraber daha da karmaşık ve Azerbaycan açısından daha tehlikeli sonuçlar doğurmuştur. AGİT ve BM'nin sorunun çözümü için çalışmaları ve bazı devletlerin arabuluculuk girişimleri de olumlu sonuçlar getirmemiştir. 1994 ateşkes antlaşmasından sorunun çözümü tamamen AGİT ve onun yapısı içinde kurulmuş Minsk Konferansına bırakıldıysa da, bugüne kadar sorunun çözümünde olumlu gelişmeler yaşanmamıştır.

I. Tarihi Süreç İçinde Karabağ Probleminin Ortaya Çıkışı

1. XIX. Yüzyılda Çarlık Rusya'sının Ermeni Politikası

Dağlık Karabağ sorunu daha iyi analiz edebilmek için öncelikle, sorunun esas kaynağı olan Ermenistan Devleti'nin hangi dönemlerden geçerek bu fırsatı elde ettiğini belirtmek gerekir. Tarihte hiçbir zaman bir devlet kuramamış hatta Osmanlı İmparatorluğu döneminde "millet-i sadıka" olarak bilinen Ermenilerin bir millet veya bir devlet kurma fikrinin nereden beslendiğini ve bunu adım adım gerçekleştirmek için 19. yüzyılın başlarından itibaren nelere başvurdukları aydınlatmamız gerekir. Bizde bu doğrultuda Ermenistan Devleti'nin kurulma ve gelişme sürecine açıklık getirmek istedik. Tarihe baktığımızda ilk olarak, bu coğrafyada yaşayan insanları göçe zorlayarak başladıklarını görmekteyiz.

Ermenilerin bir devlet kurma fikrini besleyenleri incelediğimizde elbette karşımıza sömürgeci devletler çıkmaktadır. Sömürgeci devletlerin Ermenilerle ilgilenmesinin ana nedenlerinden biri, Ermenilerin azınlık halinde bulunduğu Doğu Anadolu ve Kafkas Bölgesinin stratejik önemi idi. Bu bölgenin Karadeniz, Hazar Denizi ve Basra Körfezi

üçgeni arasında bulunması; hatta İran-Kafkasya yoluyla Asya içlerine açılma imkânına sahip olması yüzünden, İngiliz emperyalizmi için ihmal edilmemesi gereken çok önemli stratejik bir mevkie sahipti. Bölge, bu öneminden dolayı, hem bu devletin dikkatini çekmiş, hem de devletlerarası rekabet alanı olmuştur. Böyle bir durumda, bölgede üstünlük sağlamak isteyen güçler için Ermeni toplumunu istismar etmek çok kolaydı (Öke, 1991:70).

Bu çerçevede içinde değerlendirdiğimizde, Ermenilerle ilk ilgilenen devletler; Çarlık Rusya'sı ile İngiltere olmuştur. Çar I. Petro döneminden itibaren, geleneksel olarak Basra Körfezi'ne ve Akdeniz'e inmeyi amaçlayan Rusya, Kafkaslara hâkim olduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, XIX. Yüzyılda sürdürdüğü savaşlarda, Anadolu ve Kafkasya'daki Ermenilerden faydalanmaya çalışmıştır.

Rusya'nın Ermeni politikasından ürken İngiltere, onların maksatlarının Doğu Anadolu'yu Slavlaştırarak sıcak denizlere inmek olduğunu anlamakta gecikmedi. Ruslar da, hem ekonomik nüfuzunun, hem de sömürge yollarının güvenliği için, bölgede kendisine bağımlı bir Ermenistan yaratmanın hesapları içine girdi (Öke, 1991:71).

İngiliz misyonerlerin Ermeni kilisesinin himaye altında aktardıklarını tereddütsüz kabullendiklerinden Ermeniler arasında Türk Düşmanlığı doğdu. Sonuçta, Rusya ile İngiltere'nin siyasi ve ekonomik nüfuz sahalarını genişletme çabaları, milletlerarası platformda bir "Ermeni Meselesi" doğurdu. Ermenilerin büyük bir kısmı, Ruslar tarafından, Kafkasya'nın Türklerle meskûn eyaletlerine getirilip yerleştirilmiş olduklarından, kendilerini Müslümanların egemenliğinden kurtaran güç gördükleri Çarlık yönetimi ile iyi ilişkiler içinde kaldılar. Rusların himayesinde nefes alabileceklerini uman Ermenilerden birçoğu çok geçmeden Rus hizmetine, orduya ve

başka hizmetlere girdi. Böylece, bir taraftan Rus ordusuna ve devlet yönetimlerine giren Ermeniler, Kafkasya'daki Türklere baskı yaparken; diğer taraftan da, bilhassa Rusya'da yetişen Ermeni gençlerin başkanlığında kurulan çeteler ile Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Türklere yönelen katliamlarla önemli rol oynamaya başladılar (Öke, 1991:73).

Karabağ Hanlığı, günümüzde Ermenilerin hak iddia ettikleri Karabağ bölgesinde, merkezi Şuşa olmak üzere, 1747 yılında kurulmuştur. Karabağ Hanlığı 1805 yılında Rus işgaline uğradı ve 1812'de imzalanan Gülistan antlaşmasıyla Çarlık Rusya'sına bağlandı (Türsan ve diğerleri, 1992:5).

Gülistan Anlaşmasına ile Erivan ve Nahçıvan hanlıkları hariç Aras Nehri'nin kuzeyinde olan Azerbaycan hanlıklarının Rusya tarafından işgal edilmesi tamamlanmış oldu. Ülkenin güneyindeki hanlıklar, Erivan ve Nahçıvan hanlıkları dâhil İran tarafından işgal edildi. Bu savaş sonucunu kabul edemeyen İran, Rusya ile yeni savaşa karar verdi ve Ekim 1826 tarihinde Şemkir yakınlarında yapılan savaşta ağır yenilgiye uğradı. Böylece ikinci İran-Rusya savaşı 10 Şubat 1828 tarihinde Tebriz yakınlarında Türkmençay Anlaşması ile sona ermiş oldu. Anlaşma şartlarına göre Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları da Rusya tarafından işgal edilmiş oldu. 20 Mart 1828 tarihinde Çar I Nikolay, Türkmençay Anlaşmasını onayladı ve 21 Mart 1828 tarihinde Ermeni vilayetinin kurulması ile ilgili fermanı imzaladı.

Gürel'e göre (1992:181-183) "Daha önce Dağlık Karabağ'da çok az sayıda bulunan Ermenilerin bu bölgedeki varlığı, 1828'den sonra izlenen Rus politikasıyla hızla artmıştır. Zaten, Ermeniler 1978'de Karabağ'daki varlıklarının 150. yıldönümünü kutlamışlardır. Dağlık Karabağ'da, 1919 yılında, İngiliz verilerine göre, Azeri-Ermeni nüfus oranı üçe iki Azerilerin lehineydi. Ermeni nüfusunun Dağlık Karabağ'da bugünkü gibi

çoğunluk duruma gelmesi, Sovyetler Birliği döneminde olmuştur.

2. 1905-1907 Ermeni Katliamları

19. yüzyılın sonlarına kadar Ermeniler perakende bir şekilde eylemlerini yaparak amaçlarına ulaşmaya çalıştılar. Bu yıllarda "Taşnak" Partisi'nin kurulması ile birlikte organize bir şekilde faaliyete geçen Ermeniler 20. yüzyılın başlarında "Türksüz Büyük Ermenistan" politikasını uygulamaya başladılar. "1905-1907 yılları arasında Erivan bölgesinde Azeri Türklere karşı yapılan soykırım ile ilgili çok kısıtlı bilgiler mevcuttur. Hatta Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi'nde bu dönemle ilgili belgeler yoktur. Bu dönemle ilgili belgeler Sovyet döneminde çeşitli yönetim kademelerinde ve arşivlerde çalışan Ermeniler tarafından yok edilmiştir. Bu gün 1905-1907 yıllarında Erivan bölgesinde Azeri Türklere karşı yapılan soykırımı anlatan ve dönemin basın-yayın organlarından, canlı şahitlerin hikâyelerini kaleme alarak her bir olayı tekrar tekrar araştırarak objektif bir şekilde yazılan Büyük Azerbaycan edibi Memmet Seid Ordubadi'nin "Kanlı Yıllar" eseridir. Bu eseri Sovyet döneminde "Milletler Kardeşliği" ideolojisine aykırı olduğu için yasakladılar. Eserin tekrar basılması Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra mümkün olabilmıştır (<http://www.turksam.org/tr/> 26 Nisan 2007).

İlk Türk-Ermeni çatışması Bakü'de oldu. Olaylar bir Türkün hapishaneye götürülürken, Rus alayında görevli bir Ermeni tarafından, 1905 Şubatı başlarında öldürülmesi ile başlatıldı. Saldırıları, Taşnaksütyun'un çete reislerinden Nikola Tuman tarafından bizzat yönetiliyordu. Rus ordusundaki Ermeni askerler de, askeri depolardan silah ve cephane getiriyorlardı. Hazırlıklı olan Ermeni çeteleri, dört gün süren çatışmalar sırasında, Bakü valisi Nahagidze ile beraber, bazı devlet görevlileri ve ahaliden pek çok Türk'ü öldürdüler (Taşkiran, 1995:4).

II. Sovyetler Birliği Döneminde Karabağ Problem

1. 1918-1920 Ermeni Soykırımı

Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşı'na girerek çeşitli cephelerde İtilaf devletlerine karşı savaşmaya başladı. Enver Paşa komutasındaki Türk ordusu Ruslara karşı Kafkasya cephesinde ilerleyince Ermeniler Rus Ordusunun yanında savaşa katıldı. Ermenilerin ileri gelenleri kapı kapı dolaşarak bütün Ermenileri silahlanmaya çağırdı Türkler aleyhine harekete geçen Ermenilerin masraflarını İngilizler karşıladı. Ruslar ve İngilizler tarafından desteklenen Ermeniler, Kafkas ordusunun ilerleyişini engellemeye ve yıpratmaya çalıştılar. Ruslar her zaman olduğu gibi kendi amaçlarına ulaşmak için Ermenilerden yararlanmak istemişler, fakat onlar için her hangi bir riske girmemişlerdir. Bu defa da aynı şekilde Ermenilere desteğini kaldırarak Rus ordusu Kafkas cephesinden çekildi. Silahlanan Ermeniler Türk ordusundan kaçarak Erivan Bölgesine yerleşmeye başladılar. Osmanlı Devleti'nde Türklere karşı yaptıkları katliam ve soykırımı Erivan Bölgesi'nde tekrarladılar (Hatemov, 2005:9).

1918 yılında Kafkas'larda üç bağımsız devlet, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan kuruldu. Taşnakların iktidarda olduğu Ermenistan Devleti asırlarca Türk toprağı olan Erivan Bölgesini bir taraftan Türklere temizleme, diğer taraftan Ermenileştirme politikasını yürütmeye başladı. Erivan Bölgesini Türklere temizleme politikası soykırım yapılarak gerçekleştirilmekteydi. Azeri Türklere karşı yapılan soykırım ile ilgili bilgiler birçok Azeri kaynaklarında mevcuttur. Ancak, önemli olan soykırımın Ermeni kaynaklarında itiraf edilmesidir. Ermeni ve Rus kaynaklarına göre 1918-1920 yılları arasında Taşnakların iktidarda olduğu Ermenistan'da 500 bin Azeri Türkü soykırıma uğramıştır. 1926 yılında yayınlanan Büyük Sovyet Ansiklope-

disi'nde Ermenistan nüfusunun 1918 yılında 1.510.000 kişi olduğu ve bu nüfus içerisinde Ermenilerin 795 bin, Azerbaycan Türklerinin 575 bin ve diğer milletlerin de 140 bin kişi olduğu belirtilmektedir. Bir Ermeni olan Korkodyan'ın "Ermenistan'ın nüfusu 1831-1931" eserinde ise şu ifadeler yer almaktadır:

"1920 yılında Sovyet Ermenistan'ı Devletinde Taşnakların soykırımından dolayı ancak 10.000 kişi civarında Türk nüfus kalmıştır. Soykırımdan kurtulmak için kaçan Türklere hayatta kalan 60.000 kişinin 1922 yılında geri dönmelerinden sonra buradaki Türk nüfusu 72.596 kişi olmuştur" (<http://www.turksam.org/tr/> 26 Nisan 2007).

Görüldüğü gibi birisi Ermeni, diğeri Rus kaynaklarından alınmış bu rakamlarda 500 bin Türk insanının yok olduğu, dolayısıyla öldürüldüğü ispatlanmaktadır. (gerçek rakam ise 1 milyon kişidir) Yine, Türklere karşı yapılan soykırımı bir Ermeni olan A.A.Lalayan "İstoriçeskie Zapiski" eserinde şöyle itiraf etmektedir: "Ermeniler tarafından Azerbaycanlıların katledilmesi önceden planlanmış, devlet politikasıydı ve sadece Azerbaycan'ın hudutları ile sınırlı kalmamıştır. O zaman hiç şaşmamalı ki, Ermenistan'da Taşnak hükümeti 30 aylık iktidarı döneminde(Mayıs 1918-Kasım1920) Azerbaycanlı nüfusun % 60'ı öldürülmüştür" (Muradov, 2003:9).

Yine bir Ermeni olan A.Palayan 1936 yılında yayınlanan "Revolutsyonniy Vostok" Dergisi'nde (No: 2-3) bir Ermeni katilin itiraflarını şu şekilde yazmaktadır: "Ben Basargeçer'de (Ermenistan'ın bir bölgesidir) hiç umursamadan Tatarları (Türkleri) öldürdüm. Bazen insan bunları kurşunla öldürmek istemiyor. Bu köpeklere karşı en etkili yöntem savaştan sonra kurtulanları toplayıp kuyuya doldurmak ve üzerlerine ağır taşlar dökmektir ki, onlardan hiç kimse kurtulmasın. Ben de aynen böyle yaptım: bütün erkekleri, kadınları ve çocukları toplayıp kuyuya doldurdum, üzerilerine de ağır taşlar döktürdüm" (Beşiroğlu, 2001:460).

1918-1920 yıllarında Ermenistan'da Azeri Türklerine yapılan soykırım dönemin Tiflis, Bakü ve Erivan gazetelerinde de geniş yankı bulmuştur. Örneğin, Tiflis'te yayınlanan "Gruziya" Gazetesi, Zengezur kazası reisi'nin 30 Ekim 1918 tarihli bildirisinde Ermeniler tarafından Aralık 1917-Ağustos 1918 tarihleri arasında baskına uğrayan birkaç Azeri köyünün ve katledilen insanların sayısını şöyle vermektedir;

- Behreli Köyü, Aralık 1917; katledilen 9 kişi, maddi zarar 100 bin Manat,
- Karakilise Köyü, Ocak 1918; katledilen 165 kişi, maddi zarar 90 bin Manat,
- Şıklar Köyü, Haziran 1918; katledilen 95 kişi, maddi zarar 500 bin Manat,
- Şeki Köyü, Ağustos 1918; katledilen 95 kişi, maddi zarar 19 milyon Manat,
- Vağurdu Köyü, Ağustos 1918; katledilen 96 kişi, maddi zarar 13 milyon Manat,
- Sisiyan Köyü, Eylül 1918; katledilen 60 kişi, maddi zarar 800 bin Manat.

Azerbaycan'da neşredilen "Azerbaycan" Gazetesi şöyle yazmaktaydı: "Ermeniler, Zengezur Kazası'ndaki Çamurlu Köyü'ndeki 4 erkeği ve 6 kadını vahşicesine katlettiler. Erkeklerin başını, kadınların ise göğüslerini kestiler" Erivan'da yayınlanan "Joğovurd" Gazetesi'nde Muradyan isimli bir Ermeni Azeri Türklerine karşı yapılan soykırımı şu şekilde anlatmaktadır: "Bizim hükümetin tedbirleri sonucu Azerilerin yaşadığı Tokluca, Akbulak, Ardaniş (Göyçe Kazası) köylerinin nüfusu Ermenistan sınırlarını terk ettiler. Ben sahipsiz kalan köyleri gördüm. Orada birkaç kedi gördüm ve şaşkıncı sükûnetin etkisiyle havlayan köpeklerin sesini işittim" (Beşiroğlu, 2001:461).

2. 1948-1953 Yıllarda Yaşanan Zorunlu Göçler

Sovyetler döneminde Ermeni Taşnakları şekil değiştirerek Bolşevik oldular.

Ermeniler Bolşevik adı altında Sovyetler Döneminde Azeri Türklerine karşı soykırımı devam ettirdiler. Bu soykırım gizli şekilde yapılmakta ve Ermenistan'ın Türklerden tamamen temizlenmesini amaçlanmaktaydı. Sovyetlerin ilk yıllarında devlet karşıtı suçlamasıyla birçok Azeri Türkü ölüme mahkûm edildi veya en azından Sibiry'a sürgün edildi. Ermenistan'ın Ermenileştirilmesi politikası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam ettirilmiştir (Beşiroğlu, 2001:463).

Ermenilerin Azerilere karşı etnik "temizleme" politikası başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Fakat Ermeniler bu yıllarda tamamen belirledikleri hedeflere ulaşamamışlardır. Zira Ermenilerin nihai hedefi "Türksüz Ermenistan" için Türk nüfusu Ermenistan'dan tam olarak çıkarılmamıştı. Bu ise tehcir ve soykırım politikalarının sonucuyla elde edilecekti (Muradov, 2003:39).

3. 1988-1989 Yıllarında Başlayan Göç Süreci

"Glasnost" (Açıklık) ve "Perestroyka" (Yeniden Kurma) politikalarının uygulanmaya başlaması, eski Sovyetler Birliğinde yaşayan milliyetleri bağımsızlık yolunda harekete geçirdi. Özellikle "Glasnost", uzun süre bastırılmış etnik duyguların açıkça ifade edilmesine zemin hazırladı. Dolayısıyla bu durum, Sovyetler Birliğinde 70 yıldan beri izlenmiş milliyetler politikası yüzünden sona ermiş gibi gözükken bazı tartışmalı toprak sorununu yeniden ortaya çıkardı. Son dönemlerde dünya gündeminde daha fazla yer bulan Dağlık Karabağ sorunu da bu sorunlardan biridir.

Furayev bu bağlamda; (1998:239-241) "Perestroykanın ilk yıllarında Azerbaycan'ın ciddi sorunlarla karşılaşacağına dair tahminler yapmak zordu. Merkezin programsız ve zıt politikaları Azerbaycan yönetiminde sadece belirsizlik, rahatsızlık ve anlaşmazlık doğuruyordu. Moskova'da seslenen hızlı ekonomik gelişme ve demokratikleşme gibi sloganlar, Azerbaycan'da Merkezin yeni bir siyasi

oyunu gibi değerlendirilmekteydi. Azerbaycan yönetimi perestroykanın yarattığı olumlu şartlardan Azerbaycan'ın çıkarları doğrultusunda yararlanmayı düşünmüyordu”.

Azerilerden farklı olarak, Ermeniler ülkedeki karışıklık döneminden yararlanmayı ve Azerbaycan topraklarını işgal etmeyi düşünüyorlardı. Yıllarca hazırlanmış Azerbaycan'ı bölme planı Ermeniler tarafından bu dönemde uygulanmaya Ermeniler tarafından uygulanmaya başlandı.

Ermenilerin girişimleri 1987 yılının sonbaharından itibaren hız kazanmaya başladı. Aynı tarihte Ermeni gazeteci Zori Balayan Türklere karşı yalanlarla dolu olan “Ocak” kitabını bastırıldı. Ermeni lobisi Moskova’da ve Batıda Azerbaycan’a karşı büyük propaganda başlatmıştı. Zamanla Ermenilerin iddiaları belirginlik kazanıyordu. Amaçlarının Karabağ topraklarını ele geçirmek olduğu anlaşılmaya başlıyordu. Doğal olarak bu da Azerbaycan kamuoyunda büyük itirazları beraberinde getirdi. Azerbaycan yönetimi bu sorunlu dönemde cesaretsiz tutum sergiledi. Bölgede ise çatışma durumu gittikçe artmaktaydı (Semedzade, 1995:57).

170 yıl boyunca devam eden Ermenistan’ı Azeri Türklere temizleme politikası 1988-1989 yıllarında sonuçlandı ve nihayet 8 Ağustos 1991 tarihinde Ermenistan’da Azeri Türklere yaşadığı son köy olan Nüvedi Köyü’nden de Azerilerin kovulmasıyla Ermenistan % 100 Ermenilerin yaşadığı bir ülke oldu. Son olarak 230 bin Azeri Türkü öldürülerek, dövülerek ve her türlü işkenceye maruz kalarak Ermenistan’dan çıkarıldı. Bu yıllarda 214 Azeri Türkü zalimane bir şekilde katledilmiştir. Örneğin 50’si ölünceye kadar dövülmüş, 35’i (7 çocuk ve 10 yaşlı) işkence sonucu hayatını kaybetmiş, 15’i (9 yaşında çocuk ve 78 yaşında yaşlı kadın) yakılmış, yine diğer 15’i (2 çocuk 6 yaşlı) kurşuna dizilmiş, 7’si araba ile üzerinden geçilerek katledilmiş, 3’ü suda boğulmuş, birisi ise elektrik verilerek öldürülmüştür(<http://www.human.gov.az/>, 5 Mayıs 2007).

4. Sumgayıt Olayları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ermenistan’dan Azerilerin göçe zorlanmalarıyla beraber Azerbaycan’a büyük bir göç başlamıştır. Nitekim, bu göçmenlere zamanın Sovyet yetkilileri yardım etmemiş ve Azerbaycan’ın başkenti Bakü’ye girişleri yasaklanmıştır. Bu nedenle göçmenler bir kısmı en yakındaki büyük şehir olan Sumgayıt’a gitmiş olayların provoke edilmesi ile Sumgayıt’ta bir takım olaylar meydana gelmiştir. Çıkan çatışmalar beraber, 27-29 Şubat 1988’de 6’sı Azeri 26’sı Ermeni olmak üzere 32 kişinin yaşamına son verilmiştir (Aslanlı, 2001:400).

“Olaylar için neden Sumgayıt hedef olarak belirlenmiştir?” sorusuna Azerbaycan Muhacirler Komitesi’nin başkanı Prof. Dr. Hamit Alioğlu; “Sumgayıt, çeşitli milletlere mensup insanların yaşadığı kozmopolit bir sanayi şehridir. Bunun yanında çeşitli hapis-hanelerden serbest bırakılan sabıkalı insanların çoğunluğu bu şehirde idi ve bunların ekseriyetinin yapacak bir işi yoktu. Böylesine bir sosyal çevre içerisinde yaşayan insanlardan bir kısmı, zaten Dağlık Karabağ’da baş veren olayları bahane ederek karmaşa çıkartmaya ve intikam hırsı ile çeşitli yerlere saldırmaya hazırды. Buna rağmen biz Azerbaycan olarak ülkemizde baş vermiş olayların haklı olduğunu söylemiyoruz. Fakat Ermenilerin yaptıkları planlı bu iş bizim ülkemizde kaldı” diye görüşlerini belirtmiştir (Alizade, 1997:22).

Sumgayıt olaylarından sonra yapılan araştırmada Eduard Grigoryan adında bir Ermeni’nin bu olaylara karıştığı belirlenmiştir. Ayrıca olayların başlamasından bir gün önce çeşitli ülkelerden gelen gazetecilerin ve foto muhabirlerinin Sumgayıt’ta hazır olması, böyle bir hareketin Ermeniler tarafından yapıldığının kanıtıdır (Alizade, 1997:20). Bunun sonucunda da bu ülkelerin kamuoyunda Azerbaycan’a karşı olumsuz propaganda yapılmış ve olayların sorumlusu olarak Azerbaycan hedef olarak gösterilmiştir. Aslında haklı

olduğu bir konuda haksız durumuna düşürülmüştür.

Öte yandan, ister Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki şehirlerde isterse de Dağlık Karabağ'da Azeriler gelişen olaylardan hayli rahatsız idiler. Ermenistan'daki Azerilere zulmedildiği şeklinde haberler bu bölgelere yayılınca bunun sonucunda Azerbaycan genelinde gösteriler yapılmaya başlandı. Nitekim Bakü, Gence ve Nahçıvan şehirlerinde çıkan çatışmalarda 126 kişi yaralandı. Bunun üzerine Dağlık Karabağ ve Nahçıvan Ermenileri de Azerilerin oturdukları bölgeleri abluka altına alırken, Ermeni çetecileri de Nahçıvan ve Bakü'yü birleştiren demiryollarına saldırılar düzenlemeye başladılar (Budak, 1996:109-110).

Bu arada Dağlık Karabağ'ın merkezi olan Hankendi'de Azerileri taşıyan otobüs konvoyuna Ermeni çeteleri tarafından saldırı yapıldı. Güvenlik güçlerinin saldırıyı önlemeyle beraber olay sırasında 1 kişi öldü, 3 kişi de yaralandı (Armaoğlu, 2005:211).

Yine Azerbaycan'ın Lenkeran şehrindeki gösterilerde mahalli parti binası ile radyo binasının ele geçirilmesi, 13 Ocak'ta Bakü'de yapılacak çatışmaların habercisiydi. Nitekim Azerilerin aynı gün ve ertesinde Ermeni mahallelerine yaptıkları saldırılar sonucu 27'si Ermeni 9'u Azeri, 2'si güvenlik güçleri olmak üzere toplam 56 ölü ve 156 yaralı olduğu bildirildi. Bu olaylar sonucu Bakü'deki Ermeni nüfusu uçak ve gemilerle Hazar denizinin doğu kıyısındaki Krasnovodsk'a taşındı (Kurbanov, 1997:450).

Bu olaylar merkezi yönetimi harekete geçirdi ve böylece 17 Ocak'tan itibaren Azerbaycan'a Sovyet askerleri gelmeye başladı. 19 Ocak'ta bu askerlerin sayısı 24.000 oldu. 20 Ocak'ta bu askerlerin zırhlı araç ve tanklar eşliğinde Bakü'ye girdiler (Budak, 1996:111). Bunun sonucunda ise Azerbaycan halkının kolay unutamayacağı ve günümüze kadar her sene ulusal matem olarak bilinen 20 Ocak olayları yaşandı.

III. Sovyetler Birliğinin Dağılmasından Sonra Karabağ Problem

1. 20 Ocak 1991 Olayları

Olayların gelişmesine paralel olarak Sovyetler Birliği Riyaset Heyeti 19 Ocak 1990 tarihli kararıyla Azerbaycan'daki sıkıyönetim ilan etti. Fakat ordu birliklerinin ne zaman harekete geçeceği ve kararın ne zaman uygulanacağı konusunda vatandaşlara daha önceden herhangi bir bilgi verilmiş değildi. Buna rağmen Moskova'nın Bakü'de olan temsilcileri (Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i İttifak Sovyet'inin başkanı Primakov, Sovyetler birliği Komünist Partisi Merkez Katibi Girenko ve Merkezi Komite şube müdürünün muavini Mihaylov) basın toplantısı vasıtasıyla ülkede sıkıyönetim kararı uygulanmayacağı yönünde teminat veriyordu (Aslan, 1992:46).

Fakat sıkıyönetim kararı uygulanmaya konuncaya kadar askerler 82 kişiyi öldürmüş, 20 kişiyi ise ağır yaralamışlardı. Kararın uygulanmasıyla beraber Bakü'de toplam 143 kişi öldürülmüştü (Ülkü, 2000:51).

Sovyet yönetimi, Avrupa devletlerinden tepki almamak için, "Bakü'ye ordunun, Azerbaycan'da kurulmaya çalışılan, İslam devletini önlemek için gönderildiğini" söylüyorlardı. Fakat Azerbaycan'da yapılan anket neticelerine göre ise toplumun sadece %3,6'lık bir kısmının böyle bir istekte olduğu görülmüştür (Mustafayev, 1996:71). Bakü, Sumgayıt ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki çatışmaların temel nedenine baktığımızda bunun Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırmaya yönelik girişimlerinin sonucu meydana geldiği söylenebilir. Nitekim Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korumakla yükümlü olan merkezi hükümetin yaptığı icraatlardan bir sonuç alınmamış ve Dağlık Karabağ'daki Ermeni iddialarına son verilmemiştir. Bununla beraber Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ'da yaşayan Azerilere karşı yapılan baskılar sonucu Azerbay-

can'da da tasvip edilmeyen olaylar cereyan etmiştir.

Aslanlı'da (2001:402) bu konuya şöyle yaklaşmaktadır: "Azerbaycan ile dünya, Bakü ile Azerbaycan'ın diğer bölgeleri arasında haberleşme imkânı ortadan kaldırıldı. 19 Ocak 1990'da Bakü ve Dağlık Karabağ dâhil bütün Azerbaycan'ın olağanüstü hal bölgesi ilan edilmesi, aynı günün akşam saatlerinde tanklar, zırhlı araçlar eşliğinde Kızıl Ordu'nun Bakü operasyonu başlamış oldu".

2. Hocalı Katliamı

Ermeniler, 1989'da yaşanan Sumgayıt hadiselerinin (kendilerinin haksızlığa ve zulme uğradıklarını düşünüyorlardı) yıldönümünü Hocalı'da gerçekleştirmeyi planlamışlardı. Bu doğrultuda ciddi bir hücum hazırlığı görmüşlerdi (Abdullayev, 1998:245).

Hocalı olayları sırasında Ermeni silahlı birliklerine geçmiş Sovyetler Birliğine ait olan ve Dağlık Karabağ'ın Hankendi (Stepanakert) şehrinde bulunan 366'ncı Rus Alayı yardım etmiştir. Zira saldırıda en gelişmiş modern silahlar kullanılmıştır. Azerbaycan tarafından yapılan bu resmi açıklama karşısında Ruslar bu saldırılarla bir bağlantılarının olmadığını belirtmişlerdir. Fakat olay sırasında kullanılan silahlara dikkat edildiği zaman bunun yeni yapılanmakta olan bir Ermenistan için elde edilmesi pek inandırıcı olmasa gerek. Buna paralel olarak 366'cı Rus alayından firar etmiş olan 3 Rus askeri düzenledikleri bir basın toplantısı ile "Hıristiyan Ermenilerin yanında Müslüman Azerilere karşı savaşa girmeleri gerektiğini belirterek, aldatıldıklarını" (dinleri için savaşmaları gerektiğini empoze etmeye çalışıldığını) ifade ettiler (Abdullayev, 1998:245).

Ermenilerin işgal ettikleri bölgeler içerisinde en fazla katliam yapıldığı yer Hocalı kasabası olmuştur. Zira 936 km²'lik bir alana sahip ve 2.605 aileden ibaret 11.356 kişinin yaşamış olduğu Hocalı kasabası 26

şubat 1992 yılında XX. yüzyılın kanlı soykırımlarından birine maruz kalarak 613 kişi işkence yapılarak öldürülmüş, 487 kişi sakat edilmiş ve 1.275 kasaba sakini esir edilmiştir. Bu esirlerden 150'si hakkında bugüne kadar her hangi bir bilgi elde edilmemiştir. Öldürülen kişilerden 106'sını kadın, 83'ünü çocuk, 70'ini ise ihtiyarlar oluşturmaktadır. Sakat edilenlerin ise 76'sı bulug çağına ermemiş erkek ve kız çocuklarıdır. Bu olay neticesinde 6 aileden hayatta sağ kalan kimse olmamıştır. 25 çocuk anne ve babasını kaybederken, 130 çocuk ise bunlardan birini kaybetmiştir (www.president.az/azerbaijan/khojali/dosce, 25 Nisan 2007)

15 Şubat 2003 yılında Hocalı kasabasından göçe zorlanan kişiler tarafından Birleşmiş Milletlere, Avrupa Parlamentosu'na ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu'na müracaat edilmiştir. Buna göre "1992 yılının Şubat ayında Ermeniler tarafından yapılan katliam hakkında daha dikkatli davranılarak, olayın hukuki ve siyasi olarak değerlendirilmesine ve Ermenistan'ın bir tecavüzkâr devlet olarak gösterilmesi gerektiğini" belirtmişlerdir (www.president.az/azerbaijan/khojali/dosce, 25 Nisan 2007).

3. Ermenilerin Siyasi ve Askeri Baskısı

Ermeni milliyetçiliği, Azerbaycan'a yönelik şovenist siyasetini gizlemek adına, uygun siyasi ortamda geçerli sayılabilecek yöntemler denemeyi ihmal etmemiştir. Ağustos 1987'de Dağlık Karabağ Ermeni yönetimi, nüfus çoğunluğuna dayanarak Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi konusunda Moskova'ya başvurarak, başvuruyu Dağlık Karabağ ve Ermenistan'da düzenlenen gösterilerle desteklemekteydi. Fakat Ermenilerin nüfus çoğunluğunu öne sürerek olumlu cevap almamaları, onlara, yeni gerçekler ortaya çıkarmalarını gerektirmiştir (Budak, 1996:135).

Bakü'de 20 Ocak'ta meydana gelen olaylardan sonra Ermeniler hem askeri hem

de siyasi açıdan yoğun bir şekilde harekete geçtikleri görülmüştür. Zira, Ermenistan'ın İçişleri Bakanlığından yapılan açıklamaya göre Ermenistan'da genel toplamı on bin kişi olan birkaç silahlı grup faaliyet göstermekteydi. Buna göre, "David Sasinki", "Vretaruner" (Kısaşçılar), "Aydat" (Ermenilerin mahkemesi), Cumhuriyet "Nart" partisinin ordusu ve nihayet kendi bayrağı altında bu muhtelif grupları birleştiren "MUŞ" milli ittifakı mevcuttu. Bununla beraber resmi olarak Ermeni Milli Ordusu sıralarında beş bin asker bulunmaktaydı (Budak, 1996:137).

Ermeniler askeri olarak yapılanmasına paralel olarak Ermeni Milli Ordusu Fedailerini Ermenistan sınırları yakınlarındaki Azerbaycan'ın Kazak rayonunun (ilinin) köylerine saldırarak 9 kişiyi öldürdüler. Gelişmeler üzerine Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i taraflara sert uyarılarda bulundu ve Tiflis'te karşılıklı görüşmelerin yapılması sağlandı. Fakat bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamadı (Budak, 1996:137).

Bu sırada Ermeniler askeri açıdan daha güçlü bir konuma gelmek için Ermenistan'da bulunan Rus birliklerine saldırılar düzenlemeye başladılar. Bunun sonucunda Ermeniler 2 tank, 4 askeri araç, 11 zırhlı araç, 1 havan topu 1 uçaksavar top ve 1291 adet çeşitli silah almışlardır (Kurbanov, 1997:451). Bu arada Gorbaçov'un yasal olmayan silahlı birliklerin ortadan kaldırılması için çıkardığı kararın Ermenistan ve Dağlık Karabağ'da uygulanamayacağına ilişkin Ermenistan parlamentosu görüşlerini dile getirmekteydi (Mustafayev, 1996:137).

Azerbaycan tarafı ise sınır bölgelerinde meydana gelen olayları Sovyet ordusunun yardımıyla durdurmayı amaçladığını belirtmekteydi. Buna göre Azerbaycan Cumhurbaşkanı "Biz Rus birliklerine baskın düzenleyerek veya başka yasal olmayan yollarla silahlanma fikrinde değiliz. Bizim sınırlarımızı Sovyet ordusu korumaktadır. Nitekim orduyu ayakta tutmak için masraflar dikkate alı-

nırsa bizim de milli ordumuzu kurmamız uygun gözükmemektedir" diye kendi görüşlerini dile getirmekteydi. Bu bağlamda Sovyet birliklerinin Bakü adına yaptıkları operasyonlarda 1200 tüfek ve 550 kg patlatıcı maddeye el konmuştu (Mustafayev, 1996:138).

Yine Ermenistan, Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan körfez savaşından faydalanarak hızla silahlanmaya başladı. Özellikle Taşnak Partisi'nin şubeleri aracılığıyla dışarıdaki Ermeniler Beyrut üzerinden Ermenistan'a silah aktarmaktaydı. Bunun sonucunda Ermeniler 1990'da Laçin, Askeran ve Ağdam şehirleriyle Şuşa-Bakü karayollarına saldırılar başlattılar (Taşkiran, 1995:155). Görüldüğü gibi olayların başında olduğu gibi devam eden süreçte Ermenistan'a destek konusunda ülke dışındaki Ermeniler aktif rol oynamışlardır. Ermenistan hükümetini siyasi olarak desteklediği gibi askeri açıdan da yalnız bırakmamışlardır.

Olayların gelişme sürecine baktığımız zaman olayların belirli bir plan üzerine geliştiği ve bu olaylarda Ermenistan hükümetinin büyük bir rolü olduğu görülmektedir. Zira 23 Ağustos 1990 yılında Ermenistan'ın Sovyetler Birliğinden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesi ve Karabağ'ı da Ermenistan toprağı olarak sayması bundan sonraki dönem için yeni bir aşamaya geldiğinin göstergesiydi (Armaoğlu, 2005:21).

4. 1990'lı Yılların Başından 1994'e Kadar Karabağ

Bu döneme girildiğinde Ermeniler askeri ve siyasi olarak bir hayli üstün durumda oldukları görülmekle beraber daha önce değindiğimiz gibi daha çaplı çatışmalarla karşılaşmıştır. Nitekim 1990 yılının sonlarına kadar bu çatışmalar devam etmiştir.

1991 yılına her iki ülke de karmaşık bir ortamda girdi. Bu arada iki tarafta sürekli birbirlerini suçlu gösteren beyanatlar bildiriyordu. Bu gelişmelerin yaşandığı sırada Gorbaçov TASS Ajansı aracılığı ile taraflara mesaj

gönderdi. 1991 yılı mart ayında gönderilen bu mesajda Gorbaçov, “Karabağ’ın Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçası” olduğunu ifade etmekteydi. Bu açıklamaların ardından Ermenistan’ın Başbakanı Manukyan, “Karabağ üzerinde bir hak iddia etmediklerini, fakat oradaki Ermeniler tarafından verilen mücadeleyi desteklediklerini” bir basın toplantısı düzenleyerek bildirdi (Taşkiran, 1995:156-157). Ermenistan başbakanı bu açıklamasıyla yeni bir politika izleme içerisinde olduklarını ve Karabağ sorununda yeni bir taktik belirlediklerinin de ipuçlarını vermekteydi. Nitekim sorunun ileriki aşamalarında belirlenen bu yeni taktik kendini daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır.

Ağustos ayı ortalarında Gorbaçov’a karşı yapılan başarısız hükümet darbesi Sovyetler Birliğinde bulunan cumhuriyetlerde bağımsızlık için yapılan girişimleri hızlandırdı. Bu olay aynı zamanda Karabağ sorununa da yeni boyutlar kazandı. Böylece 30 Ağustos 1991’de Azerbaycan kendi bağımsızlığını ilan etti. Bunun hemen ardından Karabağ Ermenileri de kendi bağımsızlığını ilan ederek, devletlerinin adını “Artsaklı Ermenistan Halk Cumhuriyeti” olarak belirlediler. Fakat bu karara Azerbaycan Parlamentosu, Azerbaycan anayasasına aykırı olduğu için sert tepki gösterdi. Diğer yandan Azerbaycan’ın 1990’da yasakladığı Karabağ bölge Konseyi Azerbaycan’ın bağımsızlık ilanını tanıdıklarını ve bundan sonra Karabağ’da sadece SSCB anayasasının geçerli olacağına karar verdi (Budak, 1996:112).

5. Açık Çatışmaların Başlaması ve Yayılması

Karabağ Sorununda bu gelişmeler yaşanırken Ermeniler, sınır bölgesinde bulunan Şaumyan rayonuna (iline) saldırı düzenleyerek birçok insan öldürdüler. Bu olayın ardından Boris Yeltsin Kazakistan Cumhurbaşkanı Nur Sultan Nazarbayev’le beraber olaylara çözüm amacıyla Bakü’ye geldi. Ertesi gün

Gence kentine giden liderler buradan Karabağ’ın merkezi şehri Hankendi’ye geçtiler. Son olarak ise Erivan’a giden liderler barış sürecini başlatmaya çalıştılar. Her iki tarafla yapılan görüşmeler sonucu 23 Eylül 1991’de Rusya’nın Stavrol bölgesindeki Jeloznovadosk kentinde barış görüşmelerine başlandı. Yeltsin ve Nazarbayev’in garantörlüğünde iki ülke arasında antlaşma sağlandı.

Buna göre, Karabağ’da ateşkes hemen uygulanmaya konacak, bölgedeki karşıt gruplar silahsızlandırılacak, iki hafta içerisinde yasa dışı silahlı gruplar, İçişleri Bakanlığı ve Kızılordu birlikleri çatışma bölgelerinden çekileceklerdi. Bununla beraber Karabağ’daki yasal hükümet organları aşamalı olarak yeniden oluşturulacak, iki ülke arasındaki ilişkiler üst düzey organları aracılığı ile sürdürülecekti. Ayrıca, antlaşmaya göre, Ermenistan Parlamentosu, Dağlık Karabağ’ın Ermeni toprağı olduğunu ilan eden kararını geri alırken, bölgeye kendini yönetmek için birtakım haklar sağlanacak ve SSCB Yüksek Sovyet’inin Karabağ hakkında şimdiye kadar aldığı kararlar geçersiz sayılacaktı (Taşkiran, 1995:157-158).

Fakat bundan sonra gelişen olaylara bakıldığında aslında değişen bir durum söz konusu olmadığı görülmüştür. Nitekim, Ekim 1991’de Ermeniler yeniden saldırıya geçtiler. Buna rağmen iki tarafın yetkilileri, sınırdaki İrevan rayonuna (iline) bağlı bir köyde tekrar bir araya geldiler. Görüşme sonrası “Cinayet ve intikama dayalı kısır döngünün durdurulmasının zorunlu olduğu” taraflarca dile getirildi. Görüşmelerin yeniden devamı kararı alındı.

Fakat 20 Kasım 1991’de yapılması kararlaştırılan görüşmelere katılacak olan heyeti taşıyan helikopter Ermeniler tarafından düşürüldü. Bu heyette, Azerbaycan hükümetinin üst düzey yetkilileri, adalet ve güvenlik görevlileri, iki Rus generali, Kazakistan ve Rusya’nın gözlemcileri ve gazeteciler vardı. Olayda 20 kişi öldü, kazada ölen üst düzey

Azerbaycanlı yetkililer Azerbaycan Cumhurbaşkanının görüşlerine sürekli başvurduğu ve yakın çalıştığı kişilerdi. Şüphesiz ki bu kişilerin tekrar belirlenmesi ve bir çalışma ortamının sağlanması bir hayli zaman alacaktı. Bu ise Azerbaycan tarafını zor durumda bırakmaktaydı (Taşkiran, 1995:159).

Bu gelişmeler üzerine Azerbaycan Yüksek Sovyeti olağanüstü bir toplantı yaparak bundan sonra Ermenistan'a karşı uygulanacak önlemleri görüştü. Bu görüşme sonunda Azerbaycan Parlamentosu aldığı bir kararla Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü feshederek Bakü'ye bağladı. Ayrıca Ermenistan'a giden demiryolu kapatıldı. Ermenistan tarafı ise alınan bu kararları savaş ilanı olarak algıladığını açıkladı. Bu aynı zamanda girişilen bir barış görüşmesinin sonuçsuz kalmasına da neden oldu. Ermeniler Karabağ'ın merkezi şehri Hankendi çevresinde bulunan 19 Azeri köyüne saldırılar düzenleyerek bu köyleri zorla boşalttılar.

Bununla beraber Dağlık Karabağ Yüksek Sovyet'i referanduma giderek "Karabağ'ın SSCB içerisinde bağımsız bir cumhuriyete dönüşmesi" yönünde karar aldılar. Azerbaycan'da ise 29 Aralık 1991'de yapılan halk oylamasıyla Azerbaycan'ın bağımsız bir cumhuriyet olarak onaylanması Azerbaycan'ı avantajlı duruma getirdi. Zira 30 Ocak 1992'de Prag'da yapılan AGİK toplantısında Azerbaycan bu kurumun üyesi oldu. Azerbaycan'ın bu kuruma üye olmasıyla birlikte Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tanınması gerekmektedir. Ayrıca Ermenistan'ın da bu kuruma üye olmasıyla beraber konu uluslararası bir boyut kazanmış oldu (Taşkiran, 1995:160-164). Böylece bölgede çıkarları olan devletlerle uluslararası kuruluşlar sorunun çözümü için arabuluculuk teklif edeceklerdi.

IV. Sonuç ve Çözüm Çabaları

1980'li yılların sonlarına doğru dünyanın iki süper gücünden biri olan Sovyetler

Birliği parçalanmıştır. Bu parçalanma beraberinde Türk Cumhuriyetlerin bağımsızlığını getirmiştir. Özellikle Mihail Gorbaçov'un reformlarından olan "Glasnost" (Açıklık) ve "Perestroyka" (Yeniden Kurma) uzun süre duyuların açıkça ifade edilmesine ve dağılma sürecinin hızlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu olaylar doğrultusunda çatışmaların en önemlisi ve halen dünya gündeminde devam etmekte olan Dağlık Karabağ olayları meydana gelmiştir.

Dağlık Karabağ ve Ermenistan'daki Ermenilerin Azerbaycan sınırları içerisinde kalan Dağlık Karabağ'ı kendilerine bağlamak istemeleri Azerbaycan'ı hiç istemediği bir çatışmanın içerisine sürüklemiştir. Bu olaylar sonucunda Ermenistan'da yaşayan Azerilere yapılan baskılar ve bu insanların Ermenistan'dan kovulmaları için yapılan planlar Azerbaycan'ın sert tepkisine yol açmıştır. Bunun sonucunda beklenildiği gibi Azerbaycan'da da Ermenilere karşı baskı ve şiddet uygulanmıştır. Bunun sonucu olarak Sumgayıt ve 20 Ocak olayları meydana gelmiştir. Bu olaylar ise merkezi hükümeti Azerbaycan'ı yeniden işgali yönünde harekete geçirmiştir. Bu olaylar neticesinde Ermenilerin askeri ve siyasi baskısı artarak devam etmiş, fırsattan istifade Azerbaycan'ın birçok bölgesi işgal edilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci tamamlanmış, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte olaylar uluslararası sorun haline gelmiştir. Günümüzde ise sadece barış sürecine girmiş olan Azeri-Ermeni sorunu yine önceliğini korumaktadır ve dünyanın çözümü zor sorunlarından biri olarak kalmaktadır. Bazı devletlerin ve uluslararası örgütlerin tüm çabalarına rağmen çözülmemiş olan bu sorun aslında uluslararası sistemde var olan anarşik düzenle sıkı-sıkıya bağlıdır. Eğer, bu sorunun çözümü için yapılan tüm girişimlerde uluslararası hukukun ilkeleri, bazı dini yakınlık gibi subjektif nedenlerden üstün tutulmuş olsaydı, bu sorun çoktan kendi adil sonucuna kavuşmuş olurdu. Bu subjektif nedenlerle Rusya gibi bazı

devletlerin bölgede var olan çıkarları ve bu çıkarlarını korumak için uluslararası hukukun ilkelerinin çiğnenmesi dâhil başvurduğu her türlü girişim de dikkate alınırsa sorunun çok kısa zamanda çözüme kavuşmasını beklemek biraz fazla iyimserlik olacaktır. Bütün bunlara bir de ülke içinde var olan ekonomik sıkıntılar ve geri kalmışlık gibi darboğazlar, ordunun ağır durumu ve Azerbaycan'ın uluslararası arenada sahip olduğu ve Ermeni lobileri tarafından kazandırılan olumsuz imajı da hesaba katıldığında durum oldukça zor görünüyor. Bu sorunun çözümünü üstlenmiş AGİT gibi örgütlerin ve bu örgüt çerçevesinde kurulmuş olan Minsk grubunun yapıları gereği bu konuda etkin faaliyet gösterememesi, sorunun çözümünün gecikmesine neden olmaktadır. En son Rusya ve AGİT'in girişimleriyle 1994 yılında Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir ateşkes antlaşması imzalanmış ve günden sonra umut verici bir gelişme olmamıştır.

12

Sorunun çözümü Azerbaycan'ın ülkesel bütünlüğü, ekonomik ve sosyal gelişmesi ve dünya devletleri arasında hak ettiği yeri tutması için hayati önem arz etmektedir. Etnik unsurlar bakımından zengin olan ve önemli jeopolitik ve doğal kaynakları nedeniyle bölgesel güçlerin gündeminde olan Azerbaycan'ın, sorunu Ermenilerin istediği doğrultuda çözüme yoluna gitmesi Azerbaycan'ın sonunun başlangıcı olabilir. Bu gibi nedenlerden dolayı Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu toprak bütünlüğü içinde ve uluslararası hukukun ilkelerine uygun olarak önerdiği çözüm projelerini kabul etmek istememeleri, bununla birlikte bölgesel güçlerin ve uluslararası örgütlerin Ermenistan'a etki yapmalarını sorunun yakın zamanlarda çözümlene olasığını hiçe indirmektedir.

Ermeniler ise yapıcı olmayan tutumları sürdürmekte ve tam bağımsızlık istemekte ısrar etmektedir. Sorunun devam etmesi bir milyona yakın mülteci ve zorunlu göçmeni bulunan ve ağır ekonomik şartlar altında kıvranan Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik,

sosyal ve psikolojik sorunlarını arttırmakta ve derinleştirmektedir. Günümüz uluslararası sisteminin temelini devlet ülkesinin bütünlüğü ilkesi oluşturmaktadır. Bu ilke gereğince Azerbaycan'ın rızası olmadan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığının ya da Ermenistan'la birleşmesinin hukuki geçerliliği olmayacaktır. Azerbaycan yönetiminin ise böyle bir duruma rıza göstermesi mümkün gözükmemektedir.

Öte yandan, Azerbaycan Dağlık Karabağ'a ülke bütünlüğü çerçevesinde mümkün olan en yüksek özerkliği vermeye hazır olduğunu başından itibaren açıklamıştır. Bu durumda, Dağlık Karabağ sorununa adil ve kalıcı çözüm yalnız uluslararası hukuk temelinde sağlanabilir. Bu çerçevede barışçı çözüm iki şekilde gerçekleşebilir. Birincisi, Ermenistan yönetiminin düşünsel değişim yaşamasıdır. Öncelikle Ermenistan yönetiminin Azerbaycan rıza göstermediği sürece sınır değişikliğinin mümkün olamayacağını ve güç kullanılarak toprak kazanmanın kabul edilemez olduğunu kabul etmesi gerekir. Bunun sonucu olarak Ermenistan yönetiminin irredentist politikalarından vazgeçmesi gerekecektir.

Ne var ki, Ermenistan yönetiminde böyle bir zihinsel değişim gözlenmemektedir. Mevcut zihniyetin devam etmesi halinde ufukta her hangi bir barışçı ve adil çözüm gözükmemektedir. İkinci olarak, hakkaniyete uygun, dengeli bir barışçı çözüme ancak Batılı ülkelerin ve uluslararası örgütlerin Ermenistan yönetimine baskı uygulamasıyla ulaşılabilir. Ermenistan uluslararası hukuku ihlal ederek Azerbaycan'a saldırmış ve topraklarının yüzde 20'sini işgal etmiştir. Aynı zamanda Ermenistan'ın irredentist politikası sonucunda yaklaşık bir milyon insan yurdunu terk etmek zorunda bırakılmıştır. Uygur dünyanın nazarında süre giden bu eylemin "insanlığa karşı suç" olarak değerlendirilmesi gerekir.

Öte yandan Ermenistan yönetimi bununla da kalmamakta, Cenevre Sözleşmesi-

le yasaklanmış ve savaş suçu sayılmış olmasına rağmen kendi vatandaşlarını veya diasporadaki Ermeni sivil nüfusu işgal altındaki topraklara yerleştirmektedir. Bu manzara karşısında, Batılı ülkelerin Ermenistan konusunda duygusal bir zafiyetlerinin olduğu görülmektedir. Ermenistan yönetiminin uluslararası hukuka ve evrensel değerlere karşı açtığı bu savaşta, Batılı ülkelerin baskı uygulamak bir yana, adeta Ermenistan'ı ödüllendirdiği izlenimi doğmaktadır. 16 Batı uygarlığı bazı evrensel değerler üzerinde yükseldiği iddiasındadır. Askeri güç kullanılarak toprak işgali ve bunun sonucunda yüz binlerce sivilin kendi vatanlarında "etnik temizliğe" tabi tutulması hangi gerekçeyle meşru ve kabul edilebilir bir olgu gibi gösterilebilir? Batılı ülkeler ve bu çerçevede Minsk Grubu eş başkanlığını yürüten devletler, sorunun çözüm noktası olarak uluslararası hukuku değil, mevcut fiili durumu temel alma eğilimindedir. Böylece uluslararası hukuk temelinde barışın sağlanması için değil, adeta Azerbaycan'ın işgal olgusuyla barışması için baskı uygulamaktadırlar (<http://www.asam.org.tr/12Temmuz> 2007)

1988 yılından itibaren göçmen durumuna düşürülen yaklaşık 1 milyon Azerbaycan Türkü çok ağır şartlar altında yaşamlarını sürdürmektedirler. Çeşitli ülkeler ile yerel ve uluslararası yardım kuruluşlarından alınan yardımlar ile yaşamlarını sürdürmeye çalışan göçmenlerin geleceğe umutla bakabilmeleri için ortada ne Azerbaycan Devleti ve ne de bölgesel ve uluslararası güçler tarafından atılmış somut bir adım vardır.

Azerbaycan'ın ve haliyle göçmenlerin en büyük umutları Türkiye'dir. Ancak ülkeyimizin içerisinde bulunduğu ekonomik şartlar Türkiye'nin Azerbaycan göçmenleri ile yeterince ilgilenmesine olanak tanımamaktadır. Ancak mevcut şartların içerisinde de yapılabileceklerin en iyisinin yapıldığını söylemekte pek mümkün değildir.

Diğer yandan Türkiye kamuoyu da yanı başımızda kardeşimiz olan 1 milyon göç-

mene gerekli ilgiyi göstermemiştir. Bunun birçok geçerli sebebi olmasının yanı sıra en önemli sebeplerden birisi de kamuoyumuzda bu konunun yeterince bilinmemesidir. Azerbaycan bağımsızlığın ilk yıllarını sancılı geçirmiş birçok dış tehdit, iç istikrarsızlık ve ekonomik zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Ancak bağımsızlıktan artık on yıldan fazla geçmiştir ve ülke özellikle yapmış olduğu petrol ve doğal gaz anlaşmaları ile ekonomik sorunlarını çözüme yoluna girmiştir. Azerbaycan halkının sıradan kesimleri gibi göçmenler de umutlarını petrolden gelecek olan gelire bağlamışlardır. Zira yaşanan bu umutlarda petrol geliri ile hem güçlü bir ordu kurularak topraklar işgalden kurtarılacak ve hem de göçmenlere olan devlet yardımı artacaktır. Ancak halkın bu umutları da giderek tükenmektedir. Zira elde edilecek gelirlerin halkın bu kesimlerine yansıtılmayacağı endişeleri gittikçe güçlenmektedir.

Mültecilerin (Kaçkınların) ve mecburi göçmenlerin evlerine dönebilme umutları her geçen zaman içerisinde biraz daha azalırken, artık 15 yılı çoktan aşmış olan bu zaman dilimi içerisinde bu göçmenlere yardım eden yerel ve uluslararası yardım kuruluşlarının da sayısında giderek bir azalma görülmektedir. Azerbaycan halkının her ferdi gibi göçmenlerin de en büyük dileği Ermenistan tarafından işgal edilmiş topraklarının kendilerine verilmesi ve en temel haklardan olan kendi evlerinde ve kendi yurtlarında yaşamak haklarının geri iade edilmesidir.

Dış yardımların giderek azaldığı ve içeride ise giderek umutların tükendiği bir ortamda yüzyılın dramını yaşayan Azerbaycan Türklerine yardım elini uzatmak Azerbaycan hükümetinin vatandaşlarına olan tabii vazifesi, uluslararası kurumların insanlık adına olan borcu ve Türk insanının ise bir kardeşlik görevidir. Azeri göçmenler ise herkesten ve fakat özellikle de Türk kamuoyundan bu borcun ödenmesini beklemektedirler

Kaynakça

Kitaplar

ABDULLAYEV, Asger, *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karşı Siyasi Tecavüzkarlığı, XIX. Asrın Sonu XX. Asr*, Elm Neşriyat, Bakü 1998.

ALİZADE, Mehmet, *İstiklale Doğru*, Bakü Asya Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 1997

ARMAOĞLU, Fahir, *20. yy. Siyasi Tarihi (1980-1990)*, 2.Baskı, Ankara, 1995.

HATEMAOV, Vügar, *Dağlık Karabağ Problemi Doğrultusunda Azerbaycan'da "Kaçkın" Göçünün Doğurduğu Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Problemler*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005

MURADOV, Vügar, *1988-1994 Yılları Arasında Dağlık Karabağ Olayları ve Azerbaycan'daki Göçmenlerin Durumu*, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2003.

MUSTAFAYEV, Zahid, *Karabağ Kan İçinde*, Azerbaycan Ansiklopedisi, Neşriyat-Poligrafiya Birliği, Bakü, 1996.

ÖKE, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

SEMEDZADE, Ziyad, *Dağlık Karabağ, Na'malun Hakikatlar*, Vatan Neşriyatı, Bakü, 1995.

ÜLKÜ, İrfan, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, Doğan Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 2000.

TAŞKIRAN, Cemalettin, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

TÜRSAN, Nurettin ve Diğerleri: *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992.

YERASİMOS, Stefanos, *Milliyetler Ve Sınırlar-Balkanlar, Kafkasya Ve Ortadoğu*, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1995.

Sürelili Yayınlar

ASLAN, Yasin, "Azerbaycan Aydınlarının Dağlık Karabağ Üzerindeki Ermeni Taleplerine Reaksiyonu", *Azerbaycan Dergisi*, S:263, 1988.

ASLANLI, Araz, "Tarihten Günümüzde Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar*, C:7, S:1, 2001.

BEŞİROĞLU, İntikam, "19-20 Yüzyıllarda Ermenistan'daki Azeri Türklerinin Göç Ettirilmesi ve Soykırım Gerçekliği", *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*, C:VII, İlkbahar 2001.

BUDAK, Mustafa, "Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerine Dağlık Karabağ Meselesi Ve Türkiye'nin Politikası", *Kafkas Araştırmaları*, S:2, İstanbul, 1996.

KURBANOV, Erjan, *Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan ile Çatışma ve Diğer Ülke içi Anlaşmazlıklar*, *Avrasya Etütleri*, C:3, S:4, Kış 1996-1997.

İnternet Kaynakları

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.26.Nisan.2007>

<http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=www.president.az/azerbaijan/khojali/dosce.25.Nisan.2007>

<http://www.asam.org.tr/temp/temp125.pdf.12.Temmuz.2007>